

म. ग्रं. सं. ठाणे

विषय काव्य
सं. क्र. १०३९

REFBK-0015574

REFBK-0015574

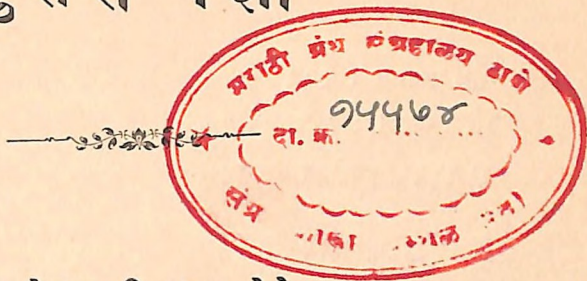
पुरुषोत्तम शिवराम रेगे

दुसरा पक्षी

दुसरा पक्षी

४१४०५
का. क्र. _____
१८१५६०.
१७३

दुसरा पक्षी

पुरुषोत्तम शिवराम रेगे

REFBK-0015574

REFBK-0015574

मराठी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे. स्थळपत्र

पुस्तक क्र. ४१४०५ वि. का. क्र.

क्रमांक १७३ नोंद क्र. १८१५६०

मौज प्रकाशन गृह,

मुंबई चार

मौज प्रकाशन : १३९

पहिली आवृत्ती : सप्टेंबर १९६६

© १९६६, पुरुषोत्तम शिवराम रेगे

किंमत साडेचार रुपये

मुखपृष्ठ

र० कृ० जोशी

मुद्रक

वि० पु० भागवत

मौज प्रिंटिंग ब्यूरो

खटाववाडी, मुंबई ४

प्रकाशक

वा० पु० भागवत

मौज प्रकाशन गृह

खटाववाडी, मुंबई ४

एल्फिन्स्टन कॉलेज, मुंबई १
गोकुळ-अष्टमी, १८८८
सप्टेंबर ७, १९६६

चि० सौ० कुमुद हीस अनेक आशीर्वाद वि० वि०

हा माझा सातवा कवितासंग्रह. यांत १९६० पासून आजपर्यंतच्या माझ्या बहुतेक सर्व कविता एकत्रित केल्या आहेत. कवितांचे तीन गट केले आहेत— त्यांतील सूत्रांच्या अनुरोधाने (म्हणजे अर्थात् प्रत्येक कवितेला कांहीं तरी सूत्र असते असे गृहीत धरून.) कांहीं कवितांच्या डोक्यांवर कांहीं स्थळांचा व तारखांचा उल्लेख आहे. परंतु त्याचा अर्थ मात्र असा नव्हे कीं त्या कविता त्या-त्या स्थळां आणि त्या-त्या वेळां लिहिल्या. (याला एकच अपवाद— ताशकंदला लिहिलेली एक छोटी कविता; आणि तीहि वास्तविक मी आधीं इंग्रजींत लिहिली होती.) त्या कविता वाचल्यावर सामान्यतः हे असे उल्लेख कां केले आहेत तें तुला कळून येईल. शेवटीं सोयीसाठीं पहिल्या ओळींची एक सूची दिली आहे. (कृपा करून तीहि एक कविता आहे असें समजू नकोस!)

तूं माझ्या 'सावित्री'चें इतकें सुंदर इंग्रजी भाषांतर केल्यानंतर हा 'दुसरा पक्षी'हि तुझ्याकडे सोडून द्यावा असें मला वाटलें तर तें अगदींच अस्वाभाविक नाहीं. तुझा थोडा तरी उतराई व्हावें या एकाच भावनेनें मी हें करित आहे. या संग्रहांतील कवितांचीहि तूं भाषांतरें करावीस असा माझा हट्ट नाहीं. (आणि तरीहि तूं स्वतः, तुला वाटलें तर, तीं करणारच नाहींस असेंहि नाहीं; कांहींचीं तूं केलींहि आहेस.) कळावें हे विज्ञापना.

पु० शि० रेगे

सौ० कुमुदिनी मेहता

दुसरा पक्षी

बराठी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे. स्थळप्रत

प्रतिकांक ४१.४०५ वि:
क्रमांक १६३९ नोंद: १५५१९९

I छबेली जमीन	१
II पहारे	१३
III दुलहा पिआ मे	३५

पंजाबी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणें. स्थलप्रत

मसुम वि:

कमि नो: वि:

पक्षी जें झाडावर गाणें गातो

आहे झाडच दुसरें पुन्हां त्या गाण्यांत

पक्षी जें झाडावर गातो.

झाडावर जें गाणें पक्षी गातो

आहे पक्षी दुसरा गाण्यांतच त्या पुन्हां

झाडावर जें पक्षी गातो.

श्री श्री ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे. स्थळगत
प्रमाण दि:
क्रमांक नोंद दि:

।

छ वे ली ज मी न

आसमंत आहे नवा
इथें-तिथेंची फक्त वानवा

२

रंग इथें नव्हतीचे
हिनकळती, होति पुन्हां
अंवतीचे-भंवतीचे;

चंद्र रूखा मनवाणा
खोवितसे तोहि पुन्हां
पालवत्या चैत्र-खुणा.

३

अनिवार
हातांतच रुजलेल्या
हातांचा अनुकार.

मन चिंब
गात्रांतच गुणिलेलें
चंद्राचें लोल विंब.

क्षण एक
रुतलेल्या वाऱ्याची
आळोकी जवळीक.

सर्वत्र
भिडलेल्या सालुंकी
श्वासांची ही रात्र.

उगवत्या सूर्याहून थोडा वेगळाच लालसर,
 किंचित् तपकिरी छटा पांघरलेल्या
 पिवळ्या रंगाची मधूनच ज्याच्यावर उलगाडलेली आहे झालर
 असा हा तुकडा

सलग होता स्तन इथल्याच गुंफेंतील
 कुणा शिल्पित सहेलीचा—अजून उष्ण, आततायी—
 आणि तरीहि इथून उंचावरून खाली खोल चितारलेल्या तळ्याभोंवतालच्या
 नाहीं नाहीं त्या हिरव्या

कळा सांगणाऱ्या झाडांच्या कालिंदी पानांचा
 गारवा सलोख्यानें लपेटून घेणारा,
 खंडाळ्याला पाहिलेल्या त्या निर्मनस्कं जांभुळवेड्या जांघांच्या डोंगराला
 पुन्हां एकदां छेडणारा.

तुरीच्या तुरळक शेतांवरची अपरंपार नारिंगी धूत,
 मोहोरच झालेल्या बाजूच्या आंब्यांचे अलग्नाअलग कोरीव स्तूप,
 आणि मधूनच
 दूरच्या आकाशी तळ्याचें मनानें लाभलेलें रूप—

डोंगराच्या सोलीव गर्भगृहांतील ती किमान सृष्टि
 आणि बाहेरची ही चढाऊ उन्हाची वृष्टि.

तळ्यांत पाणी पाण्यांत फूल
 फुलांत कुणि अन् सांडीत भूल

भुलाऊ अंबर डोल्हारा पूल
 अल्याड कुणि अन् पल्याड हूल

फुल फुल पांखरा उडून जा
 तळ्यांत माझ्या बुडून जा

Ama, प्रेमा, मग कांहीहि करा.

Ama, et fac quod vis.^१

मी उठून मला विचारलं
 मी इथून कुठं कुठं जाऊं बघतो, धजतो?
 जे पांगतात त्यांना एकत्र करायला मला बोल आहेत काय?
 'इकडे रावणाऱ्यांना रावतां येतं
 रावणाऱ्यांना रावतां येतं'
 रंगवलेलीं चित्रं मुळांतच हरवलेलीं असतात
 गाण्यांना सूर असतात गायब लयींचे
 वाचनाऱ्यांना आधार फक्त चप्प्याचा.
 त्यांच्यांतून माझी अव्याहत हांक कुठवर जाणार?

आणि तरीही थांबून पुन्हां म्हणतो
 या सर्वांत निरंतर कसब असतंच की नाहीं?

सांगितलं आहे कीं

१. St. Augustine : 'Love, and do what you want.'

संमानक^१ कसा वापरायचा तें कळल्यावर
त्याचीं उत्तरं अधिकाधिक अचूक आणि फलादेशी होतात—
तशींच आपलींहि.

जें पुढं जातं त्याबरोबर आपण पुढं गेलं पाहिजे
माझ्याबरोबर मी गेलं पाहिजे.
आपल्याला मार्ग कांहींच ठेवतां येत नाहीं!

पहा, चमत्कारांना कार्य असतं, कारण नसतं.
बांधून ठेवणाऱ्या सूत्रांना आपण म्हणूनच मोकळं करायचं।
जी ऊर्जा प्रज्ञेची असते तीच फसलेल्या चमत्कारांची
त्यांतून जें कळतं तें एकेक नव्या सूर्याला
कक्षा वाढवून देतं
साक्ष पुढच्या सूर्याची ठेवून.

मग आपल्या लहानग्या अवतारांना कांहीं अर्थ असतो का ?
अर्थ प्रश्नाला असतो, उत्तराला नसतो
जें बदलतं तें उत्तर
प्रश्न तसाच पुढं जातांनाहि निरुत्तराचं सूक्त मंत्रित असतो.

१. संमानक = computer.

एवं आपल्याला कुठंच आसरा ठेवतां नये
 प्रत्येक नव्या अवतारांतहि
 कारण नव्याला अस्तित्व असतं जुन्याइतकंच
 जें आहे तेंच, तेवढंच.

Ama, प्रेमा.

त्यानं काय होणार आहे ?
 जवळच्यांनीं दूर व्हावं असाच ग्रंथकारांचा पहिला नियम आहे.
 कां कीं अधिक जवळ आलं तर गोष्ट टळून जाते.
 आपल्याला यांतून मार्ग काढायचा आहे.

मी होतीं तेव्हां सर्व होतं
 मी आहे तेव्हां सर्व आहे
 मी असेन तेव्हां सर्व असेल.

अवशिष्ट चमत्कारांपैकीं हा शेवटचा
 त्यासाठीं मी,
 त्यासाठीं हें सूक्त—
 आमोद.

ब्रह्मसंहिता ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे. स्थळप्रत

पुस्तक क्र. ४१४०५ दि. ३१/०५/२०१९
 भा. क्र. १६९३६ दि. ३१/०५/२०१९

८

मी जें कधींच बोललों नाहीं
त्याचे झाले तीन शब्द—
एक माझा, एक तुझा, एक कुणाचाच नाहीं.

जो कुणाचाच नव्हता
त्याला मी आतां पढवले आहेत तीन शब्द —
एक तुझा, एक माझा, एक कुणाचाहि.

॥

प हारे

एक आहे सर्वा पोटी
त्याचीच आतां भीति मोठी

१

वाटेचे धुमारे
चुकवतात पहारे,
म्हणतात अचानक
वान्यालाही
वहा रे, वहा रे,
नुमजलेल्या शर्तीना
अहा रे !....

आणि इथून तिथे
पुन्हां तेच सहारे,
तेच शहारे.
वाऽरे, (माहिताहे रे),
वाहव्वा रे.

केव्हांपासून मी उभा
 आकाशीच्या काळोखाला
 फुटूं देत म्हणत जिभा

केव्हांपासून पुढ्यांतला
 समुद्र काळा फत्तरशा
 त्रिखंड वाटा धुंडून आला

केव्हांपासून मुक्तकेशा
 धरणी माझी मायमाउली
 नाठाळांची
 सुजाणांची करीत दशा

केव्हांपासून शर्थ केली
 (नाहीं येथें हवेंच जें)
 केव्हांपासून कथा संपली—

‘अतिशयात्मक दुःख जें
 तेंच आधीं पाहिजे’

कांट्यांच्या पलीकडची ओळख असू दे
कोणी किती बोभाटा केला तरी.
नवलाईची साथ असून नसू दे
फसलेल्यांनी कितीहि कांगावा केला तरी.

समजुतीने समजूत काढू नकोस
कांट्यांने जसा कांटा काढतात तसा.
टीचभर मनांत असतात द्राक्षांचे घोस,
वाळलेले कोप, जोष, रोष, कधीकाळचा वसा.

परतून पुन्हां मागच्याहि पुढे जा
जिथून पुन्हां येणे नाही.
'कांटेकोर तो चोर' समज माझ्या राजा,
कोणालाच जिथे कसली चाड नाही.

हे काहूर काहीं मीं माजवलेले नाही;
कांटे ज्यांनीं पसरले त्यांच्या मी गांवींहि नाहीं.

☪ युरी गागारीन, १२ एप्रिल १९६१

आकाश उशाला येतें....

बाहूंचे स्रोत विजेते
होतात भगीरथ....

आकाश उशाला येतें.

भूमीचें सनदी जावळ
समशाख पसरतें—

तें पान न फूल न केवळ....

आकाश उशाला येतें.

आकाश उशाला येतें....

प्रच्छन्न दिशांचें
सावधपण हरवुन बसतें.

आकाश उशाला येतें.

आरसा कसा सगळं उलटं पाहतो,
 इकडचं सगळं उचलून घेतो आपल्या हिशेवानं,
 उजवं-डावं बेमालूम पालटून टाकतो,
 आणि पुन्हां आपल्या अलीकडचं मात्र सगळं अध्याहृत ठेवतो

एका चौकटीत. त्याच्या दिशा वेगळ्या,
 कंगोरे अनिच्छ, धागेदोरे सूक्ष्म भूमितिप्रधान,
 छाया-प्रकाश जितक्यास तितका, वांकुल्या
 अबोल, वाजवी—न जाणवणाऱ्या पहिल्या

भेटीच्या अपार-दर्शक भिंतीच्या आड. जिथून
 पुन्हां अचानक सांपडतात नसलेले चेहरे,
 त्यांचे राग, लोभ, संघर्ष, आत्मसंगोपन
 आणि शहारे हरवलेल्या रंगांचे अधून-मधून.

पक्षी गात नाही
 आपल्या सीमांची कक्षा घोषित करतो.

सिंह डरकाळ्या फोडीत नाही
 आपली हुकुमत कुठं कुठं आहे तें बजावून सांगतो.

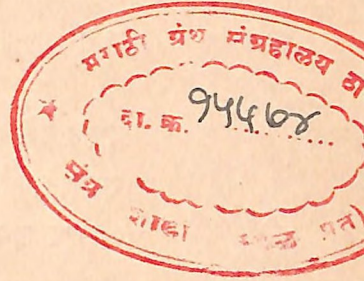
हत्ती झाडांना अंग घाशीत नाही
 आपल्या प्रदेशाच्या खुणा ठरवून देतो.

मी कविता करीत नाहीं
 माझ्या मनाची आणि तुझ्या धांव घेतों.

ओ हो, हे आले न् गेले
ज्यांच्यापुढें अवघडले
वाऱ्याचे सलोखी झेले;

टांगलेल्या कवायती हातांची
मेणोली शिस्त सुद्धां
ज्यांना झाली कठीण, जास्ती.

हा हाय, मी नकोच का गाऊं
माझ्या दिलेल्या सूर्याची गाथा,
त्यांचेच विसरलेले टाहो ?

बाहेर जातांना दार लावावें.
आंत आल्यावर दार ओढून घ्यावें.

दारांत उभे राहूं नये—उगाच;
पण दारापर्यंत पोचवायला जावें.
दारांतून टा-टा करावें.

दाराला फट असावी—दुसऱ्यांच्या,
कारण मग त्यांना आपले डोळे असतात—
आपल्या भिंतींना जसे दुसऱ्यांचे कान असतात.

दारावरून जावें, टाळण्यासाठी आणि टेहळण्यासाठीहि.

दार फोडतात ते डाकू असतात,
किंवा बंबवाले,
किंवा आंतून पुष्कळ वेळ उत्तर येत नाही म्हणून
आपले जागरूक शेजारी.

दार लावतात ते मित्रे,
उघडतात ते आपले मित्र,
उघडून देतात ते फितूर.

दार धाडकन् बंद करून बाहेर ठेवतात
ते आपले मालक;
क्वचित् सिनेमांतील प्रेयस्या—
आंतल्या सुसज्ज खोलीच्या दाराआड
पलंगावर अंग टाकून
मुक्तपणें रडायला अवसर मिळवा म्हणून.

(आजूबाजूच्या उशा यावेळीं खूप मऊ असाव्यात.
सिनेमांतील, गोष्टींतील.)

दारांच्या बाबतींत
ठोठावा म्हणजे उघडेल
असें नेहमीं दडपून सांगत रहावें—
कोणत्याहि विवक्षित दाराचा विशेष उल्लेख न करतां.

दारावर टिचकी मारावी, टक् टक् करावें
वेळ, प्रसंग आणि मूड यांचें मान ठेवून.
(दारहि चुकूं नये, आपल्या स्वास्थ्यासाठीं.)

दारापाशीं धरणें धरावें—
वेळ असल्यास,
आपला फोटो छापून येत असल्यास.

दाराशीं तिष्ठत रहावें, वरिष्ठांच्या, मंत्र्यांच्या.
त्यांच्या शिपायांशीं ओळख करावी, त्यांना बसूं द्यावें
कारण ते उठण्याची शक्यता नसते.

घर-दार सोडावें, सोडूं नये;
परंतु कांहींहि एक करतांना,
या बदललेल्या दाराची व्युत्पत्ति नीट लक्षांत ठेवावी
हें नेहमीं पुल्लिंगी अनेकवचनी असतें—
संस्कृतांत वायकोची रास्त भीति लक्षांत घेऊन
घराला जोडलेलें.

दाराला कड्या असाव्यात, अडसर असावेत,
कुलपें असावीत,
किल्ली विसरण्याची शक्यता नसल्यास
अंगचें आधुनिक लॉकहि असावें.

दार उघडें टाकूं नये;

टाकावेंहि,
कारण एखादा भेगस्थनिस त्यावर मग लिहितोहि.

दार नीट लावावें—रात्री, असल्यास.

उरलेले सुरले राहिले नव्हते तेव्हांची ही गोष्ट,
ओघांनीं सांगतां येईल येवढीच :

कांसवांच्या आंसवांना एकदां आला महापूर
मूर लोकांच्या उजाड लोकप्रिय प्रदेशांत
पहिल्यानें वहिले लोक झपाझप तरून गेले
मेले ते साहजिकच तरून न-गेलेले. आतां कुणी तरी
अलवत्यानें गलबतांची सोय करायला हवी होती :
मोतीं नव्हतीं का सामुद्रधुनींतून काढलीं जात ?
पण शहाणपण लहानपणींच टळतें;
कळतें तें नंतर दुसरेंच कांहीं.

म्हणणारे अजूनहि म्हणतात चमत्कारिक फरकानें,
तर्कानें यांत कांहीं सुधारणा झाली असती.

❁ लेनिन हिल, मॉस्को, जुलै १९६५

हा रिव्हेट केलेला पूल आहे जणू एक हार
 टांगलेला या अटकावलेल्या नदीच्या आरपार;
 पण जेव्हां अचानक धडधडणारी एक आगगाडी
 आपल्या मुक्या दिव्यांनीं त्याला घट्ट ओळंगते
 तेव्हां मलाहि शोधायला हवें दुसरें एक नांव
 या विश्वासदार पुलासाठीं, या समजुतदार नदीसाठीं.

बराठी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे. स्थळप्रत.

मसुमम .. ४१.४०५५ वि:
 क्रमिक .. १०३९ बी: वि: १२१६०

निष्कासितांचे डोळे असतात गोठलेले आरपार;
 त्यांच्या कडांना असते तांबड्या आभाळाची सक्त धार
 आणि कांटेरी बुबुळांत
 मुईत न मावणाऱ्या जांभळी वेलींचे घोटलेले सर्प :

ते बोलत नाहीत, बोलू देत नाहीत.
 ज्यांच्या गाण्यांना केवळ अर्थ असतो तबकड्यांचा
 त्यांच्याशीं ते कशी हुज्जत घालणार
 इज्जत सगळ्या अर्थवाद्यांची सांभाळून ?

माझ्या मनाला जेव्हां त्यांचा एक शब्द गिळतो,
 तेव्हां मीहि त्यांच्यांतलाच एक डोळा होतो.

हात थंड. वेगळेच. आतां दूर
 डोळ्यांपासून. डोळेच. मीच. माझे.
 चापावरचें बोट तसेंच. थकून न थकलेलें.
 ताठ. अटळ. अचूक. तसेंच. तिकडेच.

एक. एकाहून एक. एकावर एक.
 एकाला एक. अनेकांत एक. एकेक.
 मी ? नव्हतोच. नाहीच. असतांना
 असाच, देत हाताला हात हातावर.

पुढून, थोडा पुढें. तिथेंच. थेंच.
 नाहीच चुकत. हरदम. डोळाच नेम.
 आंत संथ. निघोर. हांकेला हांक, विनहांक.
 अचानक अधिकच. सगळेच हात....हात

बराठा ग्रंथ संग्रहालय, ठाण. स्थळप्रत
 अनुक्रम..... वि:
 क्रमांक दोः वि:

✽ हेन्री : विल्यम फॉकनरनें त्याचें काढलेलें एक चित्र पाहून

मला आठवतं त्याचे कपडे माझ्यासारखेच होते :
वाढवावळा शर्ट, तांबडी टाय, बुजगावणी पॅट—
खरं म्हणजे ते कपडे माझेच होते.

पण, ते गोठलेले डोळे खास त्याचे होते
आणि त्या झिपच्या भुंवया, त्या चिघळलेल्या मिशा, ओझेरी ओठ—
खरं म्हणजे त्यानं हें कांहींच माझ्याकडून उचललेलं नव्हतं.

आणि तरीहि या चमत्कारिक वेषांत मी मलाच पाहिलं
माझ्या निवडलेल्या घायकुती जगांतील एक अपरिचित म्हणून.
खरं म्हणजे त्यानंच मला निखालस डांबून, डागून टाकलं होतं.

अहो आमचं घर पहा :
ही वाऱ्याची खोली;
इथून जें दूर धुरासारखं दिसतं
तें आहे झाड.

आमची खरी वाऱ्याची जागा आहे आड—
त्याच्या.

हिंवाळ्यांत मीं शोगोटी पेटवली,
 उन्हाळ्यांत वाळ्याचे पडदे भिजवून
 संध्याकाळची वाट पाहिली.

हिंवाळा, उन्हाळा—दोन्ही नादुरुस्त झाल्यावर
 मी एकटाच ही शोगोटी राखीत बसणार,
 वाळ्याचे पडदे भिजवून ठेवणार.

❧ विशेष सूचना : १९५२, १९५७, १९६२, १९६७, १९७२, इत्यादि

पहा हो, कुणी कांहीं सांगेल : ऐकूं नका.

पहा हो, कुणी कांहीं दाखवील : पाहूं नका.

पहा हो, कुणी कांहीं विचारील : सांगूं नका.

“कां हो, कुणिच कांहीं सांगत नाही—ऐकत नसतांनाहि ?

कां हो, कुणिच कांहीं दाखवित नाही—पहात नसतांनाहि ?

कां हो, कुणिच कांहीं विचारीत नाही—सांगत नसतांनाहि ?”

.....

“हां हां, म्हणजे कुणी हें असं सांगतांना, ऐकत रहा;

कुणी हें असं दाखवतांना, पहात रहा;

कुणी हें असं विचारतांना, सांगत रहा.”

हो हो हो, उगाच गोंधळांत सापडूं नका; मला तुमच्यासारखंच गोंधळवूं नका.

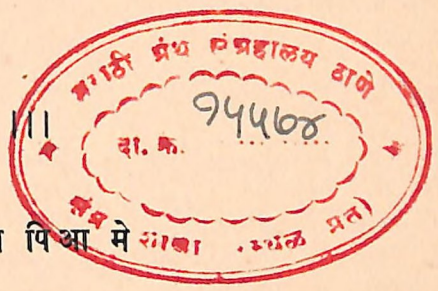
पहा हो, कुणी कांहीं सांगेल : ऐकूं नका.....

[इत्यादि पुन्हां—

बाराठी ग्रंथ मंडळाच्या, ठाणे. स्थळप्रत

मनुष्य वि:
दुसरा पक्षी
७५५५ नोंद वि:

बराठा ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे: स्थित
बराठा ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे: स्थित
वि:
वि:
वि:
वि:

दुलहा पिआ मे साखा . स्थल प्रत)

नको म्हणतां सारें संपतें
कोणालाहि कांहीं मिळतें

अंगण तान्यांना मोकळं करतं
 माझ्या मनाच्या तन्हा मोजतं
 सदाच्याच हंसऱ्या डोळ्यांना नाचायला मागतं;

तिच्या ओठांना मग कुणी गाणं बांधतात
 हातांना उगीच्या लाजेचा स्पर्श भरतात
 'दुल्लहो पिओ मे....' हें त्यांचंच, त्यांच्यासारख्यांचंच,
 त्यांच्याचसाठी.

मी कांहीं तिला गायला सांगत नाहीं
 हातांना विजेचं तारण देत नाहीं
 तिच्या पायांवर शब्दांचे घुंगुर खुळवित नाहीं;

फक्त हा असा इथून एकटा सगळ्या तान्यांना मोकळं करतों;
 फक्त माझ्या मनाच्या तन्हा मागतों
 तिच्या हंसऱ्या नाचखुऱ्या हंगैरी डोळ्यांत.

सांगतात

कुणा एकाची कथा

सर्वथा चूक—चूक

ठिसूळ भेदरलेल्या मूक प्रतिध्वनींनीं;

त्याच्या हातांत

दाखवितात एक कलेवर

अनावर प्रीतीचें आणि

आक्रोशक अवांतर सभोंतीं.

काय किती त्याच्या मर्दुमकीच्या गोष्टीं;

किती रीत सुलभ, सवाष्ण !

सर्वमान्य सार्जिद्यांचेंच रीतिशास्त्र.

मात्र

तो वावरतो तेथें

दोन जगांमध्ये असतें त्याचें एक तिसरें

त्यानें नसतात कधीं मोजलेले हृदयाचे ठोके

शाबूत पुन्हां ठेवून आपलें डोकें;

आणि अभिन्न

त्याचे डोळे जेव्हां नसतात घालीत गस्त
मिटलेल्या झडपांतून
तेव्हांहि असतो त्याच्या ओठांवर
एक कान्हेरी डंग्र
(ज्याचाच हें गीत एक अंश.)

झाड उमें रोखुनि नभ पाठीशीं,
 दडपित भुइ पायाशीं.
 वाराही मनवाही राहीना
 कोण कुठें पाहीना.

माळ उगा भरकटतो त्याच खुणा
 तूं न जिथें आज पुन्हां.
 तूं न इथें—सर्वदूर एक कडे;
 माझेंही मन वेडें.

तूं आलीस तेव्हां तुझ्यापाशीं काय होतें ?
 अगदीं पहिल्यानें तुझ्यापाशीं काय होतें ?
 तूं आली आहेस म्हणून नोकराणीनें मला सांगितलें
 आणि मीं खोलीच्या बाहेर येऊन
 जिन्यावरून तुला जिन्याच्या पायथ्याशीं पाहिलें
 त्या वेळीं तुझ्यापाशीं काय होतें ?
 तुझ्या हातांत काय होतें ?
 तूं जिन्यावर पाऊल ठेवलें होतेंस का ?
 (तूं जिन्यावर पाऊल ठेवलें नव्हतेंस
 मीं ये म्हणून सांगितल्यावर थोड्या वेळानें ठेवलेंस आणि
 तूं घुटमळली नाहीस)
 तुझ्या डोक्यावरची जाड चक्री टोपी तूं मला दिलेल्या
 चित्रावरहुकुम होती
 जिन्यावरून मीं प्रथम तीच पाहिली
 तिचा छोटा बटणवजा गोंडा खालून वर गिरकी घेणाऱ्या
 भोंवतालच्या एकंदर 'कोनिकल' दृश्याचा मध्यबिंदु
 झाला होता.
 कोट काळा—जो तूं काढण्याची घाई केली नाहीस
 हिरव्या झग्याच्या गळ्याकडची पांढऱ्या लेसची झालर

हातमोजे तूं आंत येतांनाच काढून घेतले होतेस उजव्या हातांत
—एवढेंच होतें का तुझ्यापाशीं तेव्हां ?

तूं वर आलीस चवदा पायऱ्या चढून संथपणें
(सात तुझ्या, सात माझ्या—दोन सप्तपद्या)
माझ्या खोलींत
जिथें तीन मोठ्या अभाळ खिडक्या
अभ्यासांतून उठलेलें टेबल
जवळची बिनहाताची उभी खुर्ची
आणखी
एक निळ्या गादीची लहानशी आरामखुर्ची
न पेटवलेली धुनी
एका भिंतीलगतचें कपड्यांचें कपाट
दुसऱ्या भिंतीलगतची माझी एकटी शय्या.

तूं हें काहीं पाहिलेंसच नाहीस.
कोट मीं काढून ठेवला शय्येवर
(सराइतासारखा तोहि माझ्यासारखाच पसरला एक हात
आपल्या छातीवर घेऊन)
टोपी मला तशीच हवी होती—
तूं कां काढलीस ?

हातमोजे तूं टेबलावर ठेवलेस.

निळ्या आरामखुर्चीत तूं बसलीस
तेव्हां तुझ्यापाशीं कांहीं नव्हतें
हात होते स्वच्छ मोकळे
डोळ्यांतून मी आरपार जाऊन आलों
ओठांवर एक शब्द-वर्णाचा अस्पष्ट बाहुटाहि नव्हता.

परामो ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे. स्थळप्रत.
अनुक्रम.....८१४०५.....वि:
.....१७३९.....नों वि: १८१५५०

चक्री टोपी = berret; 'कोनिकल' = conical; धुनी = fire-place;
एकटी शय्या = single bed

गोल गोल फिरतांना
 माझेंच एक वर्तुळ होतें
 झाड पाणी आकाश डोळे
 यांचेंच एक कडें फिरतें.

झाड माझें राउळवासी
 त्याच्या शाखा माझ्यापाशीं
 बुंध्यालाही छाया त्याची
 वाटे झाली मिळेनाशी.

पाणी खोल फसवें रितें
 आहे-नाहीं मला देतें
 दगड गोटे गाळ माती
 यांच्याशींही सांगे नातें.

आकाश ?....

आकाश उगाच कांहींच नाहीं
 पाठपुरावा काळोखाचा
 चंद्र सूर्य तारे सारे
 बाळपणींचीच परवचा.

डोळे ते तर माझेंच सगळें
अनंताशीं त्यांचें जुळे
माझा मी तुझी तूं
कोणी कांहीं म्हणोत खुळे.

गोल गोल फिरतांना
माझेंच एक वर्तुळ होतें
झाड पाणी आकाश डोळे
कांहीं नुरतें....कांहीं पुरतें.

कुणाला ठाउक आज आतां कधीं उमटतील
 दिशांचीं पावलं वाटेवर,
 सहज वाऱ्याच्या शिडकाव्यानं फुलतील
 झाडांचे नाणावलेले मोहोर.

नदीच्या पलीकडे तेव्हांहि होती
 अशीच धुक्याची लाट
 आणि होडी तरीला लागण्याआधींच झाली होती
 तुझी अंगळार्ई पहांट.

न संपणाच्या रात्रीची पहांट केव्हांच उगवून गेलेली असते
 तिचा असतो उरलेल्या नुसता पहारा
 मिटलेल्या डोळ्यांमागचा लक्ष्म प्रकाश
 त्यांत कोंडलेल्या आकृतींचें हिकमती पुनःसंचलन
 दुभंगलेल्या क्षणांचें सुप्रतिष्ठित सामंजस्य;

पण मीं जपली आहे याहूनहि एक अकाल रात्र
 जिच्यापार्शीं नव्हत्या अनपढ आकृती नव्हता अव्यवहार्य प्रकाश
 जिला ठाऊक नव्हती कसलीच अमेद ताबेदारी
 केवळ एक ओळखीचा श्वास आणि मोकळ्या डोळ्यांची अमर्यादा
 ओठांची नावाडी गत आणि उरलेल्या हातांची सैल माळणी.

उन्हाची सांवली उधळून जा
 वाऱ्याचीं पावलं चुकवून जा
 माझ्या हाताच्या बोटांवरतीं
 उगाच ओठ सांडून जा

पाण्याची वाट मागून घे
 रानाची कांबळ पांघरून घे
 माझ्या हाताच्या बोटांत तुझीं
 सलोखीं बोटं ओंवून घे

आभाळ अर्ध सोडून दे
 भुईच सगळी नाडून दे
 माझ्या हातांच्या हाता-तुझ्यांच्या
 निघट्ट हाता-हातून दे

एका प्रश्नाला उत्तर नसतं
 एका प्रश्नाला चार दिशा असतात
 चार किंवा अधिक—
 एक माझी, एक माझ्या आधींची,
 एक माझ्या नंतरची, आणि एक ?....
 एक अशीच त्या प्रश्नाची, माझ्या भोंवतालची,
 तुझी आणि माझी सगळ्यांची मिळून.

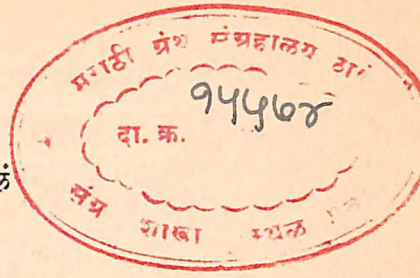
तीच खरी असते
 खरी—जाणवणारी, भिववणारी
 जागवणारी, मिडणारी,
 आंत-बाहेर सगळं व्यापून टाकणारी,
 थोपवून धरणारी.

आणि तरीहि तिच्यापलीकडे आपण असतो
 अगदीं पहिल्यासारखेच एक-एकटे
 त्याच आधींच्या प्रश्नासारखे—
 अकल्पित हो-होच्या उत्तरासारखे, असहाय.
 आपण पहातहि नाहीं एकमेकांना

आपल्या पलीकडच्या अवकाशातून उतरलेल्या
धुक्याच्या भुलावणीत.

तो प्रश्न हवा असतो आपल्याला
सूर्याच्या अगदीं पहिल्या बिंबासारखा
लाल, गोल, उभा कापत जाणारा
कारण नंतर आपण असत नाहीं
विराट् पुन्हां त्या नाडलेल्या प्रश्नासारखे
दिशाशून्य.

१०

अचानक भ्रतारानंच वाटेंत हटकलं
म्हणतो, कुठं चाललीस ?

मी काय म्हणणार ?

म्हटलं, तुझ्याकडंच; घरीं मला भीति वाटते.

घरीं आणि दारीं, आतां ही अशी काळाच्याहि वाटेवर.

तोहि तसाच मुर्दाड निघाला

म्हणतो, बेश, बटकीनं असंच भ्यायला पायजे.

हात सोडलान् तेव्हां त्याच्यावर चार मोठे चट्टे निघाले

आणि माझ्या काळजाची धग थांबली.

पुन्हां म्हणतो, मग चल तर माझ्यासंगं.

मी म्हटलं, ही अशीच ?

कुणी म्हणतील, ही टाकलेली, डागलेली,

हिला ना घर ना गणगोत.

मला इथलं वारं पिउं द्या

मोकळी झालें की येतें

हुषारीनं, माझ्या पावलांनीं.

मराठी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे. स्थ.
मनुक्रम वि.
..... नोंद वि.

माझं नशीब, तो पुढं थांबला नाही.
कारखान्याचा भोंगा वाजला कीं असाच तो
घईनं चालायला लागतो.

माझ्याजवळ आतां दोन घटका आहेत
धुमसणारं जबाबदार काळीज आहे
हे घामेजलेले हात आहेत....
आणि दोन धारेच्या मांड्या.
तूं आहेस
तूं आहेस.

नेहमींच्या फुलांना नेहमींच्या पाकळ्या असूं द्या
 नेहमींच्या वाऱ्याला नेहमींचा सूर धरूं द्या
 नेहमींच्या गाण्याला नेहमींचे तुकडे जुळवूं द्या
 नेहमींच्या डोळ्यांना नेहमींचीच गोळावेरीज करूं द्या.

तिला आतां आकार हवा आहे वेगळ्याच फुलांच्या अनियमित पाकळ्यांचा
 वाऱ्याची लय हवी अतिरिक्त मनालाहि छेदून जाणारी
 गाण्याला शब्द हवेत माझ्या उनाड भाषेच्याहि आधींचे
 डोळ्यांना वाढणारें गणित, न तारणाऱ्या नक्षत्रांचें.

आजच ती इथें आली होती आपल्या लांब डोळ्यांच्या पावलांनीं
 ही अशी या माझ्या समोरच्या निर्णायक खुर्चीत
 पाकोळी ओठांनीं उडून जाणाऱ्या परतंत्र गोष्टी भरवीत
 माझ्या गाण्याला, मला, आपल्याला मुद्दामच लांब लांब हरवीत.

सिंप्रग उलटते वेळेचा एक आंकडा ढकलीत
 —आज इथें ठकलेल्या,
 टिकटिकची कायम चौकट मांडीत हटवादी
 —माझ्यांतून गळलेल्या.

सगळे हळवे समुद्राचे कांठ किंचित् सरकतात
 —वेळापत्रक उरलेल्या;
 चंद्रहि पंधरा चिप्प असतात हारीनें
 —आकाशांत थिजलेल्या.

मीही पहिला इथून इथें पुन्हां असतो
 —नकाशांत नसलेल्या
 लोभाविनी एक जिथें खोल डोहांत
 —रात्रंदिन ढळलेल्या.

शब्द इथें धादावति

समजाविन त्यांना मी;

‘तूं न इथें; तूं न कुठें’—

परतुनहि लाविन मी

शब्द पुन्हां बळ मोठें

घेउन इथ येतांना,

मी न इथें, मी न कुठें,

पटवुन दे तूं त्यांना.

बराठा ग्रंथ सभ्रहालय, ठाणे. स्थान
 मनुष्य..... वि:
 कर्मा..... नों वि:

तिला आठवा कृष्ण हवा होता

—पहिल्या न मोजलेल्या सातांच्याहि आधीं :

जेव्हां त्या चार भ्रांत भिंतींच्या बंदीशाळेंत

बाहेरच्या चांदण्याचे पांच वळ माझ्या आंगावरून

तिच्या आंगावर वरच्या निश्चयी खिडकीच्या

नेटक्या पांच पाणदींतून

उतरले;

लवल्या किंचित् विसरलेल्या तिच्या डोळ्यांतील वाटेवरच्या

सहा कुरवंडी ऋतूंच्या कमानी

सोळा आंगांनीं ओवलेल्या दहा दिशा

तिच्या मनाच्या तीन काठांवरच्या पुढच्या आठवणी

—दोन हात माझ्या गळ्यांतून

वगळल्यावर.

ती नजरच नव्हती हार अबोध
 शोध अचानक जिचा संपला;
 तें नव्हतें काळिज काळ अजान
 आण न ज्याची धजलिस ध्याया;

ते क्षण नव्हते तें युग एकेक
 विवेक ज्यांचा तूं ठोकरतां;
 जीं सहजच अमोघ होउन न्हस्व
 सत्त्व पणाला लावुन लढलीं.

का मिळतिल त्याला पहिले प्राण
 गान मुकें जो उधळुन गेला ?
 गे नकोस भरवूं अपुरे श्वास
 आस न ज्याला, भास न ज्याला.

१६

✽ ताशकंद, जुलै १९६५

एक हा S य

एक हात

एक मूख

एक तूं

एक मी

१७

✽ तिचे एक जजमेंट

गांठीभेटींत ताटातुटी
ताटातुटींत घट्ट मिठी

[अथवा]

गांठीभेटींत दूर-दूर
दूर-दूर शब्द-चतूर

१८

पंधरा-वीस दिवसांनी पुन्हां
पंधरा-वीस दिवस येतात
त्यांना कोण काय म्हणणार ?
तुमची ओळख पटत नाही....

पटतांनाच ?

त्यांनाहि संकोच वाटत नाहीं म्हणून बरं !

पहिलें प्रेम मरत नाहीं
 एवढें म्हणून भागेल काय
 पहिलें मरण कळत नाहीं
 कळून तेंही टळेल काय

कळो टळो मरो उरो
 पहिला लाभ शून्याचा
 माझ्या लेखीं एकच एक
 मरण तेंच प्रेम तेंच

हरवलेली तशी तूं
 हरवलेला असा मी
 इथून तिथें लोक सगळे
 वगळलेले दोन आम्ही

समज किंचित् माझा मी
समज कांहीं तुझी तूं
कुठून कुठें आपण दोघें
हरवलेलेच इतर सगळे

आज उद्यां कोंडून घेतात
पहिला डाव पुन्हां मांडतात
केवळ तूं केवळ तूं
माझ्यापासून भांडून घेतात

बदलत असें कांहींच नाही
केवळ तूं केवळ तूं
आकाशाला घाई नाही
घरित्रीला धांव नाही
माझ्यापाशीं मी नाही

खोटं खोटं किती बोलशील
 किती किती फसवशील
 डोळ्यांतल्या फाशांमध्ये
 काय काय धरून ठेवशील

हातांमध्ये हात देशील
 पायांखालची वाट नेशील
 गळ्याचीच सोपी शप्पथ
 गळ्यालाच लावुन उठशील

गाणारा तो पंछी म्हणशील
 गाणं त्याचं आधीं सांगशील
 गात नाहीं त्याला सुद्धां
 एकासाठी पक्षी म्हणशील
 एकासाठी रान देशील

बाराठा ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे. स्थळमत

प्रतुक्रम वि:

अंक नोंद वि:

घोर उभ्या वृक्षांच्या
 काळोखी पानांहीं
 आभाळच माझे तूं
 सहजच व्यापुन जाई

गुदमरत्या वाच्याचा
 श्वास न ये कोठेंही
 शून्य उगा पहिलासा
 भास नुरे नयनींही

स्वप्नच सावध होतें
 माझ्यांतुन मी बघतें
 अनवाणी प्रश्नांची
 वाटच हरवुन नेतें

मी न इथें मी न कुठें
 मी न तुझा कीं माझा
 तिमिराचें तप मोठें
 आभाळहि तें खोटें

तू म्हटलें नाहिस नाही
 तू म्हटलें नाहिस होय
 तू दिलेस बुडवे डोळे
 तू दिलेस गाभुळ ओठ

तू म्हटलें नाहिस काहीं
 मी मनांत फुटतों गात
 तू दिलेस नुसते डोळे
 तू दिलेस नुसते ओठ

बराठा ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे, स्थलमत
 मधुम
 कि:
 की: कि:

तूं तेव्हां म्हणाली होतीस मला :
 ऊन, पाऊस, वारा
 यांचं भान लागतं ठेवायला.

आणि तूंच तें केलं नाहीस. हात
 हातांत असतांना ठाउक होतं मला
 दिशा रुंदावतात, धुंदावतात.

२४

पुष्कळ दिवसांचे तिचे भिजलेले गाल
आतां सुकले आहेत
मनांतलीं मजनवी फुलें
केव्हांचीं मिटलीं आहेत.

तिच्या ओठांवर मात्र
एक ओरखडा तसाच आहे
आणि तिच्या डोळ्यांतल्या वर्तुळांतली
मेघांच्या पांखरांची असोशी हांक.

माझ्यापाशीं आहे एकच मन—होतें—
दिवस जे गेले ते तसेच जातात
वैराण वाऱ्यासारखे
आकाशाला नाकारीत.

राजा प्रथ सप्रदालय, ठाणे. स्थळप्रत

पुस्तक

वि:

कि:

REFBK-0015574

REFBK-0015574

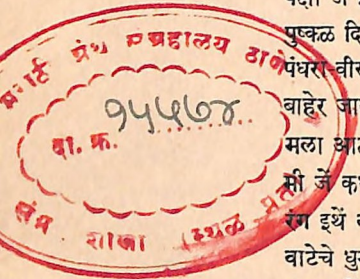
दुसरा पक्षी

६७

पहिल्या ओळींची सूची

अचानक भ्रतारानंच वाटेंत हटकलं	५१
अनिवार	५
Ama, प्रेमा, मग कांहींहि करा	९
अहो, आमचं घर पहा	३१
आकाश उशाला येतें	१८
आरसा कसा सगळं उलटं पाहतो	१९
उगवत्या सूर्याडून थोडा वेगळाच लालसर	६
उन्हाची सांवली उधळून जा	४८
उरलेले सुरले राहिले नव्हते तेव्हांची ही गोष्ट	२६
एक हाडय	५८
एका प्रश्नाला उत्तर नसतं	४९
ओ हो हे आले नू गेले	२१
अंगण ताऱ्यांना मोकळं करतं	३७
कांद्यांच्या पलीकडची ओळख असूं दे	१७
कुणाला ठाउक आज आतां कधीं उमटतील	४६
केव्हांपासून मी उभा	१६
खोटं खोटं किती बोलशील	६३
गांठीभेटींत ताटातुटी	५९
गोल गोल फिरतांना	४४
घोर उभ्या वृक्षांच्या	६४
झाड उभें रोखुनि नभ पाठीशीं	४०
झाडं पानांत येतात	३

तळ्यांत पाणी पाण्यांत फूल	८
तिला आठवा कृष्ण हवा होता	५६
ती नजरच नव्हती, हार अबोध	५७
तुरीच्या तुरळक शेतांवरची अपरंपार नारिंगी धून	७
तूं आलीस तेव्हां तुझ्यापाशीं काय होतें ?	४१
तूं तेव्हां म्हणाली होतीस मला	६६
तूं म्हटलें नाहिंस नाहीं	६५
न संपणाऱ्या रात्रीची पहांट केव्हांच उगवून गेलेली असते	४७
निष्कासितांचे डोळे असतात गोठलेले आरपार	२८
नेहमींच्या फुलांना नेहमींच्या पाकळ्या असूं द्या	५३
पहा हो, कुणि कांहीं सांगेल : ऐकूं नका	३३
पहिलें प्रेम मरत नाहीं	६१
पक्षी गात नाहीं	२०
पक्षी जें झाडावर गाणें गातो	आमुख
पुष्कळ दिवसांचे तिचे भिजलेले गाल	६७
पंधरा वीस दिवसांनीं पुन्हां	६०
बाहेर जातांना दार लावावें	२२
मला आठवतं त्याचे कपडे माझ्यासारखेच होते	३०
मी जें कधींच बोललों नाहीं	१२
रंग इथें नव्हतीचे	४
वाटेचे धुमारे	१५
शब्द इथें धादावति	५५
सांगतात	३८
रिंघ्रग उलटते वेळेचा एक आंकडा ढकलीत	५४
हात थंड, वेगळेच. आतां दूर	२९
हा रिव्हेट केलेला पूल आहे जणूं एक हार	२७
हिंवाळ्यांत मीं शेगोटी पेटवली	३२

महाराष्ट्र ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे, स्थळप्रत.

मनुक्रम ४१४०५ वि: ...
 भा. क्र. १६३० ... वि: ...